

De Rosdoek

nr 56

heemkundige studiekring
De Acht Zaligheden

heemkundige studiekring
de acht zaligheden

HEEMKUNDEVERENIGING 'DE HOOGHE DORPEN'
VESSEM WINTELRE KNEGSEL

DE ROSDOEK

Aflevering 56

juni 1990

Verschiijnt 4 x per jaar

Redactieadres: Th. van der Aalst, Ganzestraat 17
5527 CA Hapert. tel 04977-1671

Administratie: C.H.M. Witmer, Nijverheidslaan 16
5506 EE Veldhoven.

Van de bestuurstafel.

In het nummer 53 van onze Rosdoek, van september 1.1. heb ik in dit kader de belangstelling gevraagd voor het onderzoek rond de boterfabrieken binnen ons kringgebied. Ook tijdens de laatstgehouden jaar-ledenvergadering is dit "project" ter sprake geweest.

Hierbij bleek, dat er ruime belangstelling voor bestaat.

Diverse leden gaven zich hiervoor spontaan op en het ziet er naar uit, dat dit onderzoek na de zomervakantie van start kan gaan.

Besloten werd toen -tijdens bedoelde vergadering- dat er groepsgewijze en per vestiging naar plaats, zou worden begonnen. Deze wijze heeft als voordelen dat er meer mensen tegelijk aan kunnen werken en ook dat de plaatselijke betrokkenheid groter kan zijn.

Hier komt verder nog bij, dat men ook b.v. oud-werknemers van deze fabrieken -niet leden van onze kring- hierbij kan inschakelen.

Uit de ontvangen eerste reacties blijkt, dat zulks zeer goed mogelijk is.

Zoals ook tijdens de jaarvergadering werd toegezegd zou met betrekking tot de wijze van werken, vooraf overleg worden gepleegd met Mevr. Drs. A.v.d.Veen, van de Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening (B.R.G.). Na dit overleg zal met hen die zich voor dit onderzoek hebben opgegeven een bespreking worden belegd om concrete werkafspraken te maken.

Mocht ook U belangstelling hiervoor hebben, zou U hieraan mee willen helpen, laat het ons dan even weten. U bent van harte welkom.

Of en op welke wijze t.z.t. tot publicatie kan c.q. zal worden overgegaan, is nog niet besloten.

De resultaten van het onderzoek zullen hiervoor zeker mede-bepalend zijn.

Gedurende de te Veldhoven van 7 tot 11 mei jl. gehouden nationale metselwedstrijden, was in de burgerhal van het Veldhovens gemeentehuis een op de "bouw" afgestemde expositie ingericht.

Zoals bekend werd deze vanwege onze Kring, op verzoek van de scholengemeenschap Veldhof, verzorgd.

Het geheel zag er verzorgd en instructief uit, waarbij vooral de maquette van een oude steenfabriek, anno 1900, beschikbaar gesteld door het Rijssens Museum, de aandacht trok.

De belangstelling voor deze tentoonstelling was in het algemeen goed te noemen. door onze Kring werd deze o.a. benut om propaganda te maken voor de heemkunde en voor onze Kring. Het resultaat hoop ik U t.z.t. te kunnen mededelen.

In elk geval wil ik graag iedereen, die hieraan heeft meegewerkt, hartelijk daarvoor bedanken.

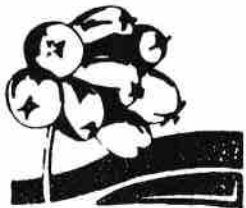
De examens op de scholen zijn intussen weer begonnen of reeds afgesloten.

Dat betekent, dat de vakanties weer voor de deur staan.

Met het oog hierop wens ik de betrokkenen bij het eerste alle gewent succes en voor wat de vakantie betreft voor U allen eenzelfde fijne zomer als die van het voorbije jaar, 1989.

Oerle, mei 1990.

Th.v.d.Ven, voorzitter.

heemkundige studiekring
de acht zaligheden

NIEUW LID:

mevr. J. Crauwels, Veldhoven.

Van de boekenplank:

Gerechtigheidsstaferelen voor Schepenhuisen in de Zuidelijke Nederlanden in de 14de, 15de en 16de eeuw/ door Juliaan H.A. de Ridder.-

Turnhout: Brepols, 1989.-

182 + 24 p. Prijs BF. 1000 ISBN 90-6569-412-9

Volkscundige kalender voor het Vlaamsche Land/ door Gabriel Celis.-

Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1990.-

24 + 336 + 25 p.- Prijs F. 71,-- ISBN 90-72931-07-6
Oorspr. uitgave 1923.-

"Daar in de hei was het zo mooi": tien brieven uit Brabant van Vincent van Gogh/ samenstelling Will Tromp en Jan van Muilekom.-

's-Hertogenbosch: Het Noordbrabants Genootschap, 1990.-

69 p.- Prijs F. 7,50 ISBN 90-70814-38-2

Merkwaardigheden in Brabant/ door Anton van Oirschot en Jacques Akerboom.-

Hapert: De Kempen Pers, 1990.-

351 p.- Prijs F. 36,50 ISBN 90-70427-62-1

In Buscodis 1415-1629: kunst uit de Bourgondische tijd te 's-Hertogenbosch: de cultuur van late middeleeuwen en renaissance/ door A.M.Koldewey.

's-Hertogenbosch: Noordbrabants Museum, 1990.-

352 p.- Prijs F. 169,50 ISBN 90-6179-085-9 (set catalogus + wetensch. bijdr.)

Beroepen op z'n Brabants/ door Cor Swanenburg.-
Delft: Eburon: 1989.-

108 p.- Prijs F. 19,50 ISBN 90-5166-119-3

(Houvaast-reeks; nr. 13)

Tuinengids van Nederland: bezoekersgids en vademecum voor tuinen en tuinarchitectuur in Nederland/ door Carla S. Oldenburger-Ebbers.-
Rotterdam: De Hef, 1989.-
303 p. Prijs F. 69,90 ISBN 90-6906-009-4

Rooms, rijks of regentesk: elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Brabant (ca. 1810-1914)/ door M.G.J. Duijvendak.-
's-Hertogenbosch: Het Noordbrabants Genootschap, 1990.-
408 p.- Prijs F. 39,50 ISBN 90-70814-39-0
Ook verschenen als profschrift Rijksuniversiteit Utrecht.

De toekomst van het verleden: boeken, geschiedenis, onderwijs/ onder red. Jaap Goedegebuure e.a.-
Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, 1990.-
260 p.- Prijs F. 41,85 ISBN 90-6252-557-1
(Vakpublicaties over jeugdliteratuur en jeugd- en schoolbibliotheekwerk)

Percelen in Nederland: veranderingen in de perceleering tussen 1900 en nu/
Wageningen: Pudoc, 1989.-
140 p.- Prijs F. 35,-- ISBN 90-220-0990-4
(Reeks landschapsstudies; 14)

Willibrords missie: christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw/ door A.G. Weiler.-2e dr.-
Hilversum: Gooi & Sticht, 1990
266 p.- Prijs F. 39,-- ISBN 90-304-0490-6

Middeleeuwen in de twintigste eeuw: Middeleeuwse sporen in de hedendaagse cultuur/ onder red. van Renee Harp e.a.-
Hilversum: Verloren, 1990.-
158 p.- Prijs F. 30,-- ISBN 90-6550-225-4
(Middeleeuwse studies en bronnen; 18)

Van vedelaars, tromers en pijpers/ door J.E. Spruit.- 2e ongew. dr.-
Arnhem: Gouda Quint, 1990.-
141 p. Prijs F. 24,75 ISBN 90-6000-699-2
le dr.: Utrecht: Oosthoek, 1969,-

Repertorium van de Middelnederlandse Artes-literatuur/ door R. Jansen-Sieben.-
Utrecht: HES, 1989.-
XXV, 533 p.- Prijs F.265,- ISBN 90-6194-4376

Zoeken en schrijven: handleiding bij het maken van een historisch werkstuk/ door P. de Bock e.a.- 4e dr.-
Den Haag: Nijgh & van Ditmar, 1989.-
94 p.- Prijs F. 21,25 ISBN 90-257-1590-7
le dr.: 1982.-
(Basis; 6)

Boerderijen in Noord-Brabant/ door Theo Cuijpers.-
's-Hertogenbosch: Prov. Noord-Brabant, afd. Voorlichting, 1990.-
78 p.- Prijs F. 15,--

Van vagebonden, dieven en drinkebroers/ door W. Doyen en G. Segers.- Boxtel: s.n., 1989.-
Prijs F. 10,-- Te best.: tel. 04116-74336
Handelt over rechtszaken voor de Boxtelse schepenbank in 17e en 18e eeuw.

Heemkennis in het basisonderwijs/ publicatie van het informatiecentrum Volkscultuur te Utrecht.-
Utrecht: Informatiecentrum, 1989.-
200 losse blz.- Prijs F. 32,50
Bestelbaar via gironr. 810806 t.n.v. genoemd informatiecentrum.

Lambert Poell (1872-1937) en de katholieke sociale beweging: sociaal-klerikaal spanningsveld in het Bossche Diocees, 1896-1915/ door A.J.J. Thelen.-
Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 1990.- XXXIX, 460 p.- Prijs F. 75,-- ISBN 90-70461-32-1 (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland; 82).

Tappen uit een geheim vaatje/ door Paul Spapens en Piet Horsten.-

Hapert: De Kempen Pers, 1990.-

208 p.- Prijs F. 44,50 ISBN 90-70427-67-2

Handelt over illegale jeneverstokerij in Brabant.

Marinus: 'nen boer, die een aardig pijpke buurten kon over kwalen, 'kwelen', 'n paddescheet en andere ongemakken/ door Roger van Laere.-

Liempde: Stichting Kèk Liempt', 1990.-

179 p.- Prijs F. 32,95 (incl. verzendkosten). Te bestellen: tel. 04113-1807-

Handelt over volksgeneeskunde.

'Bergeyck daer is een huys van outs 't casteel genaempt': Kempische contributies voor krijgsvolk in Bergeijk, 1587-1592/ door J.W. Hagen.-

Tilburg: Vrienden van Brabantse Kastelen, 1989.- p. 63-102.- Prijs F. 5,-- (excl. verzendkosten)

Verschenen in: Het Brabants Kasteel, jrg. 11, nr. 4, 1989.

Besteladres: Postbus 10307 5000 JH Tilburg.

Betreft een zeer goed en lezenswaardig artikel waarin o.m. ook de troebelen in onze streek van toen tot uiting komen.

In en over ons kringgebied zijn een tweetal boekjes verschenen waarvoor wij graag Uw extra aandacht vragen:

Meesterlijk verzet/ door Jan Buylinckx.-

Hoogeloon/Casteren: Rabobanken, 1990.-

80 p.- Prijs F. 15,--

Recensie door M. van Hoof.

Begin mei is er een boekje verschenen 'Meesterlijk verzet'. Archivaris Jan Buylinckx vertelt hierin hoe Adrianus Goossens met medeweten van inspecteur Charbo en pastoor Clercx zijn z.g. 'ziekteverlof' tijdens de bezetting tot 15 augustus 1945 doorbracht. Bij de vele persoonlijke gesprekken die de schrijver hierover informeerde, putte hij ook veel gegevens uit de dagboeken van de Amerikaanse piloten die destijds op het Heieind verbleven, alsook uit het dagboek van een 'Tommy' die Hoogeloon mede heeft bevrijd. In de brochure zijn ook ± 50 foto's opgenomen en diverse afschriften van certificaten en onderscheidingen.

Vijftig jaar Marnix, bijdrage tot de geschiedenis van een streekschool/ red. A.J. Kapsenberg, W. Oosthoek en J. van Hout.-

Hapert: Marnix van St. Aldegondeschool, 1990.-

76 p.- Prijs F. 20,-

Besteladres: Oude Provincialeweg 19, Hapert, tel.: -04977-82939

Recensie door: J. van Hout.

Op 6 januari 1940 werd in Hapert een streekschool geopend voor protestants-christelijke leerlingen. De school kreeg de naam van Marnix van St. Aldegonde. Dit jaar dus een halve eeuw geleden. Bij deze gelegenheid heeft een kleine redactie een herinneringsboekje samengesteld onder de titel: Vijftig jaar Marnix.

Het boekje beschrijft de voorgeschiedenis en de geschiedenis van de school. De figuur van Marnix van St. Aldegonde wordt belicht en uitvoerig wordt de Maatschappij van Welstand aan de orde gesteld als hulp bij het totstandkomen van de school.

De brochure is rijk geïllustreerd, is voor iedereen leesbaar en kan als een voorbeeld gelden voor een uitgave bij gelegenheid van een schooljubileum.

En als zodanig mag ze op geen enkele basisschool in de Kempen ontbreken.

H. Huijbers.

Uit onze buitenlandse ruilabonnementen.

"'t Swanekoeriertje", Heist-op-den-Berg, februari 1990

- een dysenterie-epidemie in Heist (october 1834);
- lijst van de Luikse bisschoppen, die Heren van Heist geweest zijn.

"'t Swanekoeriertje", Heist-op-den-Berg, maart 1990

- het levensverhaal van Broeder Jan-Frans Van de Sande m.s.c. op de Gilbert-Eilanden (Oceanie);
- het door deze kring uitgegeven boek "Memorie en Kroniek van Schriek 1791-1806", dagboek van de toenmalige pastoor aldaar;
- de oorsprong van de begijnenbeweging.

"'t Swanekoeriertje", Heist-op-den-Berg, mei 1990

- het levensverhaal van Broeder Jan-Frans Van de Sande m.s.c.;
- lijst van de Luikse bisschoppen, die Heren van Heist geweest zijn.

"'t Swanekoeriertje", Heist-op-den-Berg, februari 1990

- verkeersplan Heist: aanslag op leefmilieu;
- over uitgiften van pachten anno 1788;
- zaakgelastigden van abdijen, kapittels, kerken en kloosters;
- laten, villani en vrije mannen in de vroege middeleeuwen.

Th. van der Aalst.

GOTHISCHE DORPSKERKEN EN TORENS VAN DE KEMPISCHE ZANDGRONDEN.

De kerk van Sint Petrus-Banden te Bergeijk.

De Sint Petruskerk van Bergeijk heeft de afgelopen jaren nogal eens in de belangstelling gestaan van onderzoekers.

In 1974 deed de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek onder leiding van professor H. Halbertsma archeologisch onderzoek. Verder hebben de kunsthistoricus Wies van Leeuwen en Johan Biemans zich in de jaren zeventig met de kerk bezig gehouden, mede naar aanleiding van de restauratie door de architect Jan Strik uit Boxtel, die toen plaats had.

Die belangstelling mondde uit in enkele publikaties.

In het Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond verscheen in 1975 (aflevering 1, februari, archeologisch nieuwspag.51-53) een verslag van de opgraving, door prof. Halbertsma. Johan Biemans schreef: "De oude Hofkerk Bergeijk", een boekje dat werd uitgegeven door het parochiebestuur in 1983. Dat boekje is nog verkrijgbaar bij het Gemeenschapshuis Het Hof in Bergeijk. Daarin maakte Biemans gebruik van dezelfde tekeningen die zijn gepubliceerd in bovengenoemd verslag in het KNOB-Bulletin, en die ook voor ons hebben gediend als onderlegger voor ons onderzoek.

Tenslotte kreeg in het kader van het Kempenproject de kern van Bergeijk met de kerk, het centrum van de oerparochie, weer de nodige aandacht.1)

Deze bijdrage in de serie "De Gothische Dorpskerken van de Kempische Zandgronden" is niet zozeer geschreven omdat ons onderzoek ter plaatse zoveel nieuws heeft opgeleverd, maar veeleer omdat in onze serie de kerk van Bergeijk niet mocht ontbreken. Na de kapittelkerk van Oirschot, de grote Sint Petruskerk, is de kerk van Bergeijk als de moederkerk van een aantal andere kerken in de omgeving maar ook

als belangwekkend bouwwerk, de meest belangrijke in de streek. 2)

In haar opzet na de laatste bouwfase is ze tot de rijkere kerken van de Kempen te rekenen. Bouwhistorisch is de kerk belangrijk vanwege de bewogen geschiedenis.

Maar het is natuurlijk niet de bedoeling hier meer dan nodig is in herhalingen te vervallen, al zullen we daaraan niet helemaal ontkomen. We verwijzen voor meer gegevens naar het boekje van Johan Biemans en naar het opgravingsverslag.

Bouwgeschiedenis.

De bouwgeschiedenis van de Bergeijkse kerk zou als voorbeeld kunnen gelden voor de historie van menige andere dorpskerk. Maar alleen in Bergeijk is daarvan, dank zij vooral het archeologisch onderzoek, zoveel bekend geworden. Bij andere bijdragen in deze reeks hebben we er meerdere malen op gewezen hoe belangrijk archeologisch onderzoek aan onze oude dorpskerken zou zijn, zeker waar op veel plaatsen door begravingen het bodemarchief verstoord dreigt te raken.

De bouwgeschiedenis van de Bergeijkse kerk willen we volgen aan de hand van een aantal plattegrondtekeningen, die zijn gebaseerd op de tekeningen bij het archeologisch verslag in het blad van de KNOB. Maar ze zijn daarvan geen exacte weergave en de plattegronden van figuur 4 en 5 zijn door ons, op basis van ons eigen onderzoek als rekonstruktie tussengevoegd, om de ontwikkelingen toe te lichten. Daarnaast hebben we isometrische projecties toegevoegd van het gehele gebouw, omdat die enerzijds voor velen gemakkelijker leesbaar zullen zijn en anderzijds ook nadere toelichting inhouden. De Pré-Romaanse vondsten en de vondsten van na de voltooiing van de kerk en de instorting van de toren, hebben we niet meer besproken. Daarvoor verwijzen we naar het boekje van Johan Biemans.

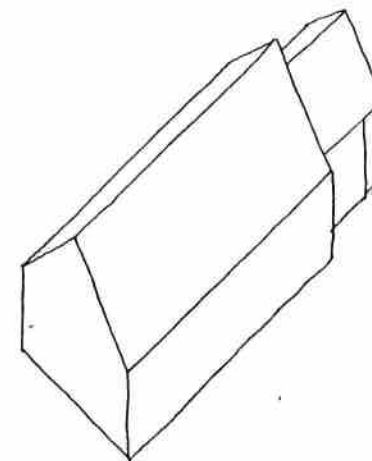
De geschiedenis van de Bergeijkse kerk begint

vóór de twaalfde eeuw, met één of meer houten kerkjes. De vondsten van paalgaten tussen de funderingen van de latere stenen kerk vertoonden geen duidelijk patroon, zodat rekonstruktie zoals onder andere in Luyksgestel, niet mogelijke was. Maar de geschiedenis van onze dorpskerken is ongetwijfeld op veel meer plaatsen met een of meer houten kerken begonnen.

Figuur 1: De twaalfde eeuw.

Van de tufstenen Romaanse kerk is ongetwijfeld het grootste deel van de tufsteen afkomstig die aan de speklagen van de huidige kerk voorkomt. Verder is die kerk alleen bekend van de opgravingen. Figuur 1 geeft zowat alles weer wat we van de ruimtelijke opzet van het gebouw weten: Het was een zaalkerkje met een rechthoekig, smaller koor. Ingangen en ramen, noch versieringen in de gevels zijn bekend. Wat de versmalling aan het einde van het koor betekent, is dan ook niet te zeggen.

Een indruk van wat de Romaanse kerk in Bergeijk is geweest, krijgen we aan de hand van het oudste, grotendeels gerekonstrueerde gedeelte van de vroegere Sint Willibrorduskerk van Waalre en aan de hand van de Nederlands-Hervormde kerk, de voormalige Onze Lievevrouwekerk op het Vrijthof in Oirschot.

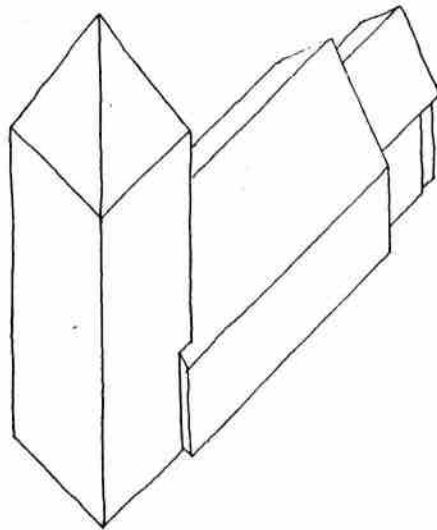

figuur 1.

Figuur 2: Rond 1200.

Bij de kerk moet al vrij spoedig een Romaanse toren zijn gebouwd. Ook daarvan kennen we alleen de plattegrond en aan de hand daarvan hebben we een Romaanse toren getekend, zoals die zou kunnen zijn geweest. Natuurlijk moeten boven in de toren galmgaten aanwezig zijn geweest, want het dragen van de klokken was een van de belangrijkste functies van een toren. Maar omdat er in de Romaanse tijd meerdere typen galmgaten voorkwamen, hebben we die niet gerekonstrueerd. Ook de pyramidevormige spits heeft een voor die

figuur 2.

tijd gebruikelijke vorm en berust niet op bekende gegevens.

Het opgravingsverslag vermeldt dat ongetwijfeld ook de toren van tufsteen was. De voet van de fundering was ongeveer 170 cm. breed, wat een idee geeft van de dikte van de gevels. Gebruikelijk was dergelijke muren uit te voeren als zogenaamd kistwerk. Dat wil zeggen dat men twee muurtjes bouwde, een aan de binnenzijde en een aan de buitenzijde van de gevel, en dat men de tussenruimte opvulde met een mengsel van kalkmortel en puin. Hoewel hier en daar wat stenen dwars in de muur werden gemetseld, zodanig dat ze grip kregen op de vulling, is het verband in dergelijke muren niet groot.

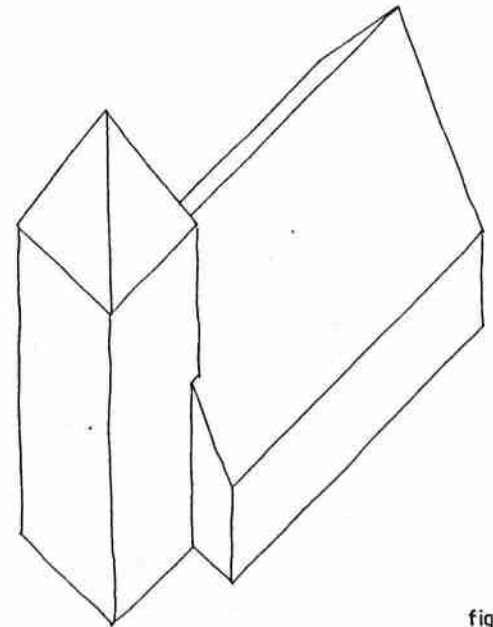
Biemans vermeldt dat van de toren werd gezegd dat hij "aanzienlijk" was en voegt daaraan terecht toe

"wat we daar ook onder mogen verstaan". De toren voet is aangegeven is het plaveisel vóór de westgevel van de kerk. Een toren van ongeveer zeven bij zeven meter in plattegrond is kleiner dan bijvoorbeeld de toch bescheiden maten van die van Eersel. De gevels meten daar buitenwerks ongeveer 8 bij 8 meter en de steunberen steken daarbuiten nog ongeveer een meter uit. De toren van Bergeijk had geen steunberen.

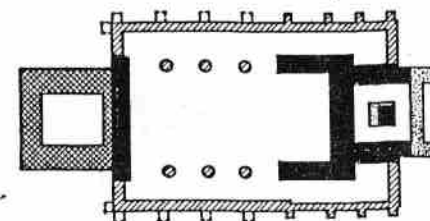
Maar het is natuurlijk heel goed denkbaar dat die in een van de latere bouwcampagnes tot "aanzienlijke" maten is verhoogd. Gezien de niet erg solide tufstenen gevels in kistwerk is daarmee wel de tijdbom gelegd die dan ongetwijfeld heeft bijgedragen aan de instorting van de toren in 1650.

Figuur 3: Het begin vijftiende eeuw.

De afbraak en vervanging van de Romaanse kerk zijn in die tijd ingezet. Het westelijke gedeelte van de zijgevels van de kerk is toen gesloopt en vervangen door drie kolommen. Daarbuiten zijn nieuwe gevels gebouwd, zodat een driebeukige plattegrond ontstond. Die gevels zijn ongetwijfeld aan de buitenkant geschoord geweest door steunberen, maar die zijn bij de opgravingen niet teruggevonden omdat op de plaats van die steunberen later een nieuwe muur is gebouwd ter verbreding van de zijbeuken.

figuur 3.

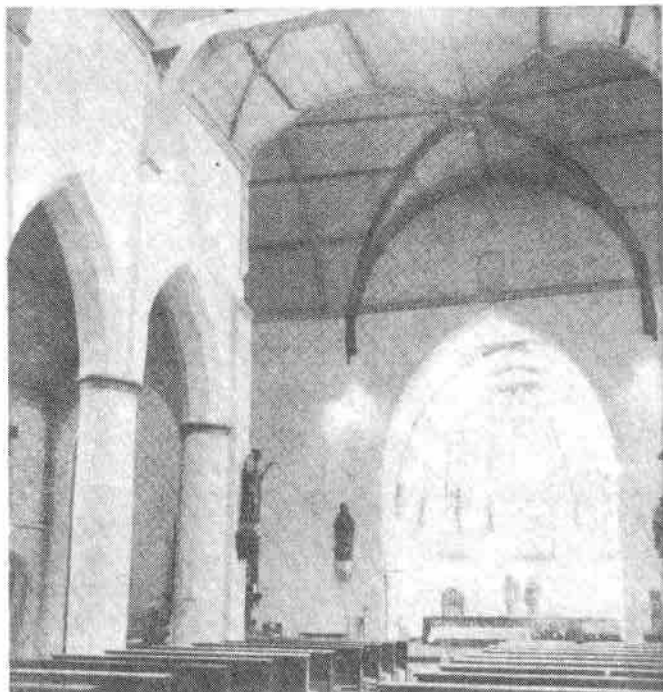
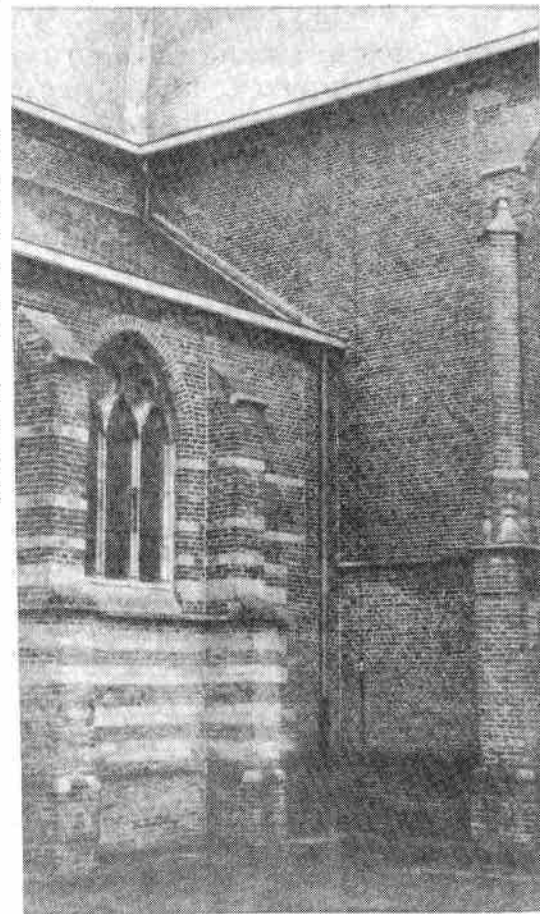

Foto B: Schip en kruising naar het koor gezien. De stenen gewelven in het koor zijn veel lager dan de houten tongewelven in schip en kruisarmen.

Bijschriften bij de foto's

Foto A: Recente foto van de Sint Petruskerk. De in 1650 ingestorte toren heeft gestaan op de plaats van de huidige westgevel, links op de foto. De eerste twee traveeën vanaf die westgevel zijn aan het einde van de vorige eeuw toegevoegd. Het dak van de zijbeuken en van het middenschip vormde een geheel, zonder overgang, zoals dat eigen is aan een pseudo-basiliek. Kooren transepten hebben bij de restauratie in de jaren zeventig de vorm van het plan van 1525 weer teruggekregen.

Foto C: Op de aansluiting van zuidertransept en zijbeuk is de steunbeer van het transept zichtbaar, die bij de verbreding van de zijbeuken in de zestiende eeuw is ingemetseld in de gevel. Boven de goot tekenen zich in de gevel van het transept de sporen af van dezelfde steunbeer, die daar is weg gehakt.

Die steunberen hebben we in de plattegrond gestippeld naar analogie van de steunberen aan het muurgedeelte meer naar het oosten, dat wel compleet is teruggevonden.

Het koor is inmiddels iets uitgebreid naar het oosten en van een paar steunberen voorzien. (zie het met gestippelde arcering aangegeven gedeelte). De plattegrond van figuur 3 is wat bizar. Het lijkt niet waarschijnlijk dat deze het eindresultaat is van een afgerond plan, maar eerder van een bouwcampagne die in een tussenfase is blijven steken. Het is daarom dat we in de reeks plattegronden een vierde hebben tussengevoegd, die niet voorkomt in het opgravingsverslag. De reden daartoe is voor de hand liggend: Die vierde plattegrond is nooit uitgevoerd, maar in de planfase blijven steken.

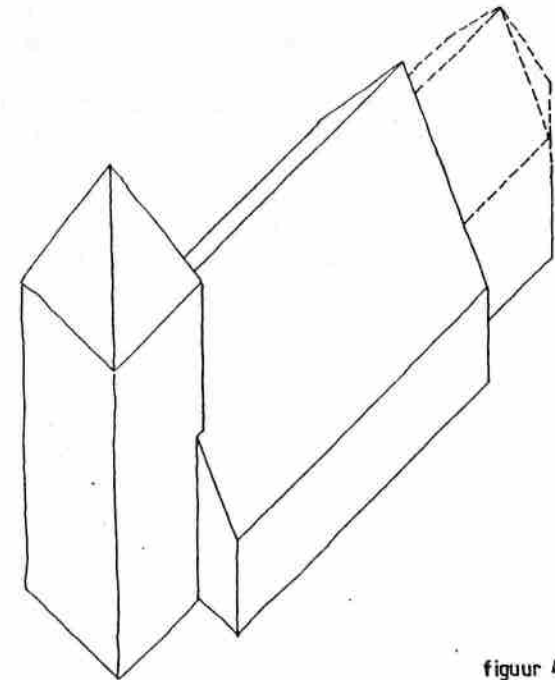
Figuur 4: Het plan uit het begin van de vijftiende eeuw dat nooit werd uitgevoerd.

De plattegrond die de archeologen nooit hebben gevonden is getekend in figuur 4. Het koor uit dat plan is het bestaande koor, althans voor wat betreft de plattegrond. Helemaal zonder strubbelingen is de bouw van het koor klaarblijkelijk niet verlopen, want in de hoek, waar koor en zuidertransept op elkaar aansluiten, is een dubbele bouwnaad te zien met daartussen resten van tufstenen speklagen. Het lijkt er op dat daar iets is begonnen en weer afgebroken, maar wat is niet duidelijk.

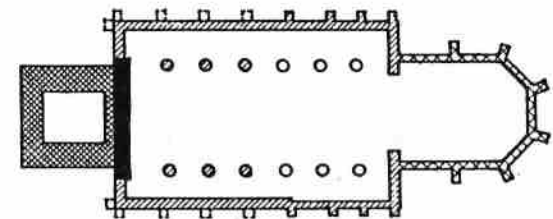
Opvallend is ook een verschil in lagenmaat van de traptoren en de aansluitende noordgevel van het koor, althans onder de druiplijst die langs de onderzijde van de koorramen loopt. Daarboven zijn traptoren en koor keurig met gelijke lagenmaat in verband gemetseld. Klaarblijkelijk lag het, toen men aan het koor begon, niet in de bedoeling een traptoren te bouwen. En dat kan er op wijzen dat men pas later, toen het koor tot de eerste druiplijst was gevorderd, op het idee kwam om het koor te overwelfen met een gemetseld, stenen gewelf, in plaats van het meer gebruikelijke houten tongewelf. En de meest eenvoudige manier om boven een stenen

gewelf te komen is, via een traptoren buitenom gaan in plaats van het gewelf voor een trap te doorbreken. Een traptoren zou ongeschikt zijn om daarmee boven een houten tongewelf te komen. In tegenstelling tot een stenen gewelf, dat tussen de muren hangt en met de kruin niet boven die muren uitkomt, is een houten tongewelf een konstruktie die op de muren staat. De kruin van een tongewelf zit dus

altijd op een aantal meters hoogte in de kap en om op die plaats nog boven het gewelf te komen vanuit een tegen de gevel gebouwde traptoren, zou men een brug moeten bouwen vanaf die traptoren naar de kapruimte boven het gewelf. Als er geen stenen gewelf aanwezig was, had een traptoren dus geen zin. Maar omdat we hebben kunnen constateren dat men met de bouw van de traptoren al was begonnen vóór dat

figuur 4.

het metselwerk van het koor op hoogte was en dus vóór dat men met de uitvoering van het stenen gewelf begon, weten we dat het aanvankelijk bedoelde koor met houten gewelf, nooit is uitgevoerd. En daarom hebben we dat bedoelde koor, met een passende wat geringere hoogte dan het dak van de kerk, in figuur 4 voor wat betreft het kappedeelte gestipeld weergegeven.

De gevels van de noorder- en de zuiderzijbeuk zijn in de plattegrond verdeeld in zeven traveeën. Van de kolommenrijen binnen, die met die travee-indeling stroken, zijn alleen de drie meest westelijke kolommen ter weerszijden van het schip uitgevoerd. De steunberen tegen de gevels van het oostelijk gedeelte wettigen de veronderstelling dat men aanvankelijk niet van plan was kruisarmen te bouwen. De kolommenrijen in het westelijke deel van het schip zouden dan ook hebben moeten doorlopen tot aan de triomfboog, de scheidingsboog tussen koor en schip.

Ook dat gedeelte van het plan is nooit uitgevoerd. In figuur 4 hebben we daarom de drie paren kolommen in het oostelijk deel van het schip niet gearceerd.

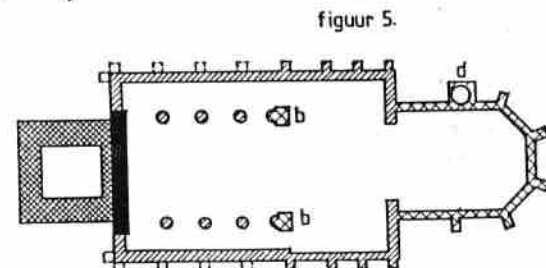
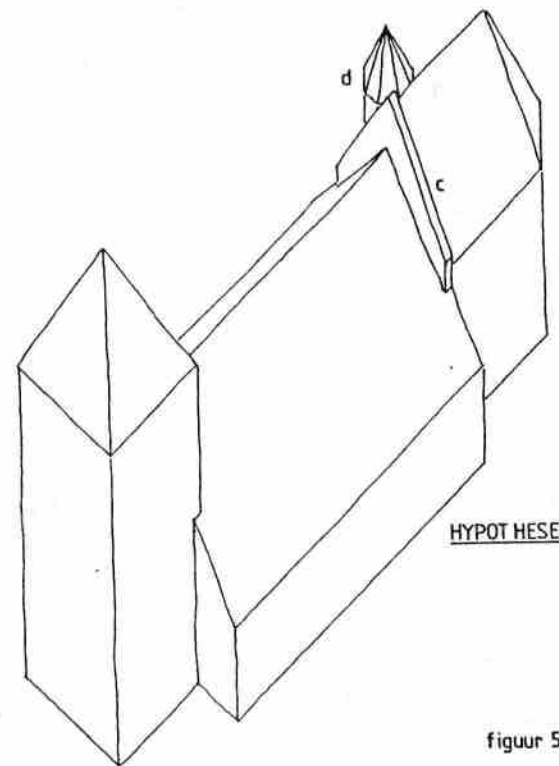
Figuur 5: Grootse plannen die hun schaduw vooruit wierpen.

Ook figuur 5 geeft een tussenfase weer die nooit is uitgevoerd en dan ook niet bij de opgravingen aan het licht kwam. Maar in die fase zijn wel de beslissingen genomen die geleid hebben tot de allure die nu van de Bergeijkse Sint Petruskerk afstraalt. In figuur 5 hebben we bij d de traptoren getekend waarvan we bij figuur 4 constateerden dat tot de bouw daarvan pas is besloten toen het onderste gedeelte van het koor al in aanbouw was. Bovendien dat die traptoren moest samenhangen met de keuze voor een gemetseld gewelf in het koor, voor een gewone dorpskerk ongetwijfeld een buitensporige luxe. Maar onze Sint Pieter was geen gewone dorpskerk. Voorts dat de keuze voor een gemetseld gewelf de keuze inhield voor een hoger koor, omdat een gemetseld gewelf niet straffeloos kan worden gehangen tussen muren, waarvan de hoogte is afgestemd op een houten tongewelf daarbovenop.

Wat het verschil in effect is voor de ruimte onder een gemetseld gewelf tegenover die onder een houten tongewelf, waarbij aan de buitenzijde de gevels bij beide even hoog zijn, kan men goed zien bij een vergelijking tussen het koor en de transepten zoals ze nu nog zijn.

De gevels van koor en transepten aan de buitenzijde zijn even hoog. Maar de ruimte onder de kruinen van de houten gewelven in de transepten, is veel hoger dan die onder het stenen gewelf van het koor.

De keuze voor een stenen gewelf in het koor, die misschien nog in de vijftiende eeuw is gevallen, maakte deel uit van een plan dat ter sprake komt in 1525, als "Scepenen, Kerckmeesters ende gemeyne nagebueren" vragen weer een deel van het gemeint te gelde te mogen maken, om een plan, dat door dure tijden, oorlogen en sterfte niet voltooid werd, af te kunnen maken. Dat plan hield in "dat

zy een seer schoen cruyswerck in deselve kercke begost hebben, 't welck zy gheerne volmaken zouden".3)

Het ligt dus voor de hand om nu pas, in figuur 5 ook de pijlers aan te geven die samenhangen met de keuze voor transepten, namelijk de pijlers bij b. Het stuk buitengevel met steunberen tussen deze pijlers en de scheidboog tussen schip en koor, kon vervallen. De verhoging van het koor heeft tot gevolg gehad dat de nok van het koor in die fase boven de nok van de kerk uitkwam.

Dat is ook nu nog heel goed na te gaan, en ook Johan Biemans wijst daarop. De westgevel c (isometrische proj. figuur 5) van het koor, is nu grotendeel nog aanwezig onder het dak van de overgang tussen koor en schip. De aanzet van het lagere dak van de kerk, zoals dat hier is getekend, tekent zich nog af op de zolder van de kerk.

Overigens vertoont die muur nog meer interessante bijzonderheden.

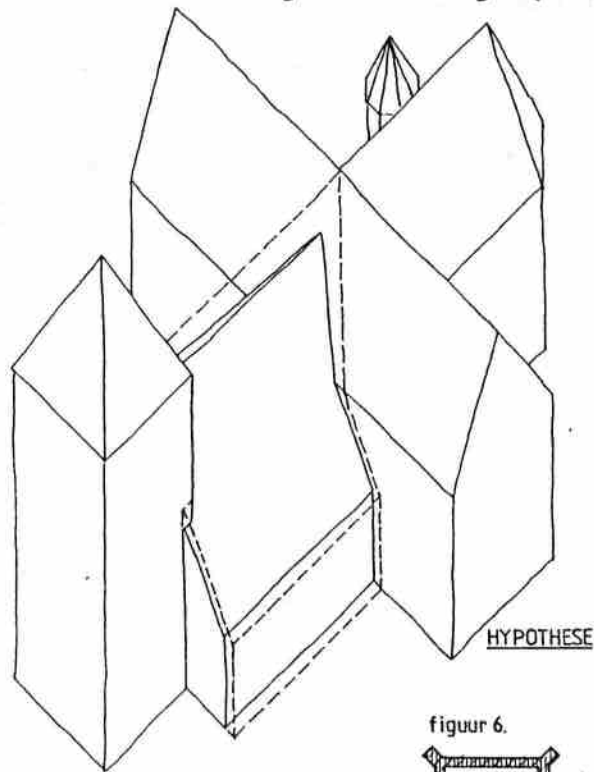
Resten van onregelmatig aangebrachte vlechtingen om de schuine kant van de topgevel enigszins af te werken, zijn ook nog net zichtbaar. Maar voor de verdere rest is die gevel weer bijgehakt, zodat de top die op onze tekening nog boven het dak uitkomt, onder het dak van kerk en schip kon verdwijnen.

Dat men aan die afwerking niet zo heel veel betekenis hechtte, gezien de tijdelijkheid ervan waar er immers plannen bestonden om de transepten te bouwen en alles onder één groot kruisdak aan te brengen, mogen we misschien afleiden uit de onregelmatige verdeling van de vlechtingen, die doorgaans toch meer aandacht kregen.

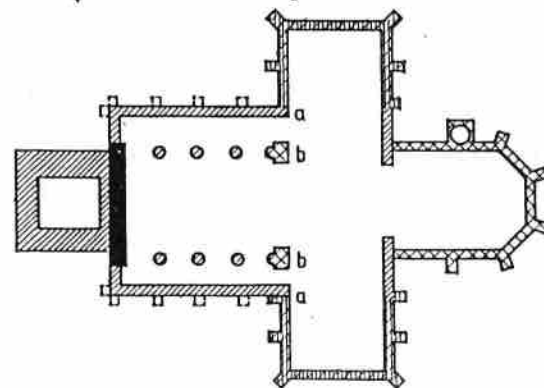
Maar verwarrend is wel de aanwezigheid van vier tufstenen speklagen en voegwerk aan de andere zijde van deze gevel, in de kapruimte boven het koor. Men zou kunnen veronderstellen dat die zijde van deze tussengevel ooit buiten in het zicht is geweest of dat het ooit in de bedoeling heeft gelegen. Maar dat zou in ieder geval maar ten dele in ons verhaal passen.

Figuur 6: Na 1525, het "cruyswerck" voltooid.

Na de voltooiing van koor en transepten moest het schip van de oude kerk nog worden aangepast. In figuur 6 hebben we een situatie getekend die zeker niet lang bestaan zal hebben. Daarom hebben we meteen maar de verhoging van de nok en de verbreding van de kerk met stippellijnen aangegeven. De aansluitingen van de beide transepten aan de buitengevels van de zijbeuken bij a, laten zien dat

figuur 6.

die zijbeuken toen hun oorspronkelijke smallere breedtemaat nog hadden. Aan de zuidkant bij a is de steunbeer van het transept nog tegen de zijgevel van de zijbeuk geplaatst.

Bij de verbreding is die steunbeer geheel in de muur opgenomen. Aan de noordkant is die steunbeer niet meer terug te vinden, maar aan de binnenzijde van het transept is wel een nis te zien met een soort tudorboog (een soort korfboog, maar die midden boven spits toeloopt) die men omwille van de verplaatsing van de zijgevel van de zijbeuk heeft moeten versmallen. Daarbij heeft men eenvoudigweg de boog een stukje ingekort.

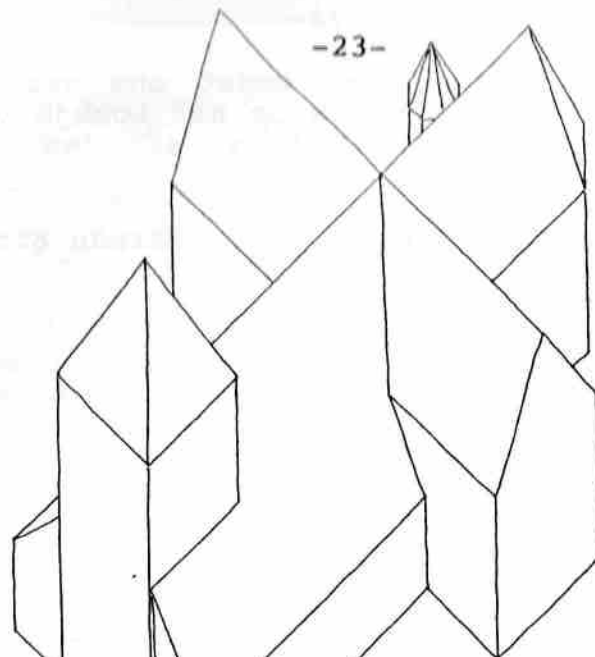
Waarom men bij de verhoging van het schip gelijktijdig heeft gekozen voor de merkwaardige, want vrij geringe, verbreding van de zijbeuken, wordt iets begrijpelijker als men zich realiseert dat:

- Door de verhoging van het dak ook de zijgevels van de zijbeuken verhoogd zouden hebben moeten worden. Om de verhoudingen niet te verstoren had men dan ook de ramen en de steunberen moeten aanpassen. De zijgevels waren al meer dan honderd jaar oud en kunnen aan vernieuwing toegeweest zijn.
- De binnenruimte van de zijbeuken erg smal was. Die zijbeuken waren het laatste restant van een kerk die veel minder allure had dan men vanaf de bouw van het nieuwe koor nastreefde.

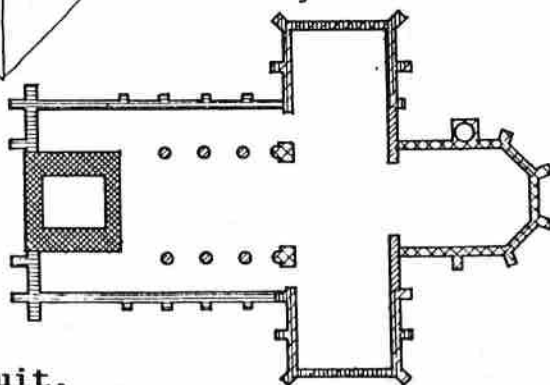
Figuur 7: Het schip aangepast aan de nieuwe opzet van het "cruyswerck".

Dat het schip moest worden aangepast om een harmonisch geheel te vormen met kruisarmen en koor, maakt figuur 7 duidelijk.

Na het verbreden van de zijbeuken was het doortrekken daarvan ter weerszijden van de toren een bewerking die in de loop van de eeuwen de meeste Middeleeuwse kerken ondergingen. Op die manier kreeg men twee kapellen bij, die men altijd nodig had voor de vele altaren die in de loop van de tijd werden gesticht.

figuur 7.

Bergeijk tot besluit.

Met het instorten van de toren in 1650 verdween de enige Romaanse toren in het kwartier Kempenland waarvan ooit is aangetoond dat die bestaan heeft. De dichtst bijzijnde toren waarvan de resten misschien nog eens zullen worden gevonden, kan hebben gestaan in Hilvarenbeek. Voor wat betreft Waalre en Eersel kunnen we daarop niet meer hopen.

Voor onze kringleden is een bezoek aan de oude Bergeijkse kerk, zeker in de zomermaanden, gemakke-

lijk te realiseren. Maar omdat ons verhaal niet meer dan een aanvulling is op het boekje van Johan Biemans, is het van belang dat zij dan eerst ook daarvan kennis nemen.

Eersel 26 januari 1990

Herman Strijbos

Noten:

- 1). "Het Kempenproject 3", bijdrage tot de studie van het Brabants Heem, deel 33, onder redactie van N. Arts, G. Beex, e.a., Waalre 1989.
- 2). Zie: Frans Theuws: "De Oerparochie in de Kempen en haar belang voor het Nederzettingsonderzoek I".
- 3). Zie Johan Biemans: "De oude Hofkerk Bergeijk".

Vessemse emigranten naar Noord-Amerika (2)

In aflevering 31 van januari 1884 besteede Jo van den Biggelaar aandacht aan de emigratie van een 50 tal inwoners van de gemeente Vessem naar Noord Amerika.

Het heeft de leden altijd geintrigeerd wat er van deze mensen geworden zou kunnen zijn.

Van een achterkleinkind van de emigrant Andreas van den Broek (Mr. J. Meagher) ontving ik het verhaal dat deze ooit aan zijn dochter vertelde.

Andreas van de Broek was een zoon van Martinus van den Broek, geboren te Zesgehuchten 28-8-1806 en overleden te Wintelre 17-8-1885 en van Maria van Loon geb. te Wintelre 24-4-1795 en aldaar overleden op 13-3-1865.

ANDREW CORNELIUS VAN DEN BROEK

werd op 18 September 1829 geboren te Vessem - Noord Brabant, Nederland.

Woonde in Vessem tot leeftijd van 3 jaar toen hij (met zijn ouders) verhuisde naar Knegsel. Het gezin bleef daar 4 jaar en verhuisde toen naar Wintelre. Met 19 jaar ingedeeld bij het Duitse leger, bleef daar 3 maanden en kreeg toen 5 jaar verlof. Begin

April 1854 vertrok hij per zeilschip naar Amerika en kwam op 1 Mei in New York aan. Hij ging rechtstreeks naar Detroit waar hij 2 weken bleef omdat hij werk kreeg aan het Sainte Marie kanaal. Hij legde daar stenen voor het eerste aan te leggen kanaal - tot December.

De "Soo" telde toen 200 bewoners, maar zo'n 1000 man was aan het kanaal tewerkgesteld. Juist in die periode heerste de cholera in Amerika en velen die aan de "Soo" werkten werden erdoor getroffen en stierven eraan.

Hij nam de laatste boot van het seizoen en ging terug naar Detroit waar hij een paar dagen bleef om vervolgens per reiskoets via Pontiac, Flint en Saginaw naar het Saginaw Dal te gaan. Van daaruit ging het verder naar Bay City op het ijs. De reis verliep met slechts een ongeval. Dit deed zich voor bij Flint toen, bergafwaarts op een steile heuvel, de koets omsloeg en met paard en al naar beneden rolde.

Allen, behalve de koetsier die een gebroken arm opliep, bleven ongedeerd.

Hier bleef hij tot de lente met het vangen van muskusratten voor de vacht, en voor het vlees dat gegeten werd.

Toentertijd kreeg men geen loon omdat de handel uit goederenruil bestond.

In de lente ging hij via dezelfde route weer naar Detroit en bleef de hele zomer werken als metselaar bij een man die Caumpel heette. Op ongeveer 1 oktober ging de groep metselaars op weg naar Chicago en werd daar door het Michigan Center Depot tewerkgesteld met het leggen van stenen en keien totdat het werk voltooid was. Vandaar vertrok hij naar Green Bay, Wisconsin en vond werk in een kamp voor houtwinning. Hij trad in dienst bij de heer Hubbel die een houtfabriek had aan de Oconto rivier, en bleef daar ongeveer 7 maanden. In deze plaats waren er toentertijd veel Indianen en een hoop wolven. Een verhaal dat mijn vader mij vertelde van zijn ervaringen uit de tijd dat hij daar

werkte gaat als volgt: "Ik zal nooit de keer vergeten, dat ik met iemand anders - ieder met een span ossen en een slee - achter een lading prairie hooi 28 km ver van ons kamp moest lopen.

We deden er twee dagen en een deel van de tweede nacht over en het was nodig op de hooistapels te kamperen, die niet erg groot waren. Nadat we onze ossen met dekens bedekt en aan de sleeën vastge maakt hadden, een gat onder het hooi gemaakt hadden, een vuur aangelegd hadden met langs de weg gekapt hout, hulden we ons in dekens en legden ons neer om na onze lange reis te rusten.

Met de sneeuw 30 cm hoog, kris kras door de bossen, heuvel op en af, maar we hadden onze vermoeide ledematen nog maar net neergelegd of we hoorden de wolven uit verschillende richtingen huilen. Het verschrikkelijk geluid kwam dicht en dicht en gedurende ongeveer een kwartier of 20 minuten heerste er een stilte, totdat onze os plotseling begon te sleeën te trekken en te loeien. Snel stonden we op en grepen onze aksens en hooivorken en hieven een Indiaanse oorlogskreet aan om onze vijanden af te schrikken. In het donker konden we het niet zien, maar we hoorden duidelijk het stampen op de knapperige sneeuw. We maakten de verschrikte ossen (die ongedeerd waren) weer vast, wakkerden het smeulende vuur aan en bleven de hele nacht met onze bijlen en hooivorken waakzaam - gereed voor een aanval.

Maar, ofschoon hun gehuil op enige afstand van ons kamp hoorbaar bleef, kwamen ze die nacht niet terug.

's-Morgens laadden we op en vertrokken vroeg naar een kamp over een weg die op en af ging, hetgeen de reis buitengewoon moeizaam maakte, terug naar Oconto, dat ongeveer 128 km van Green Bay ligt". De sneeuw verdween dat voorjaar in Maart en op die tijd kwamen de Indianen van dat gebied in 'n Suikerkamp bijeen om het sap van de ahorns te verzamelen en in suiker om te zetten.

Zo'n 400 Indianen waren hier verzameld onder leiding van hun stamhoofd Schockaway. Ze wachtten op de komst van een priester die hen elk jaar twee keer bezocht om het Heilig Misoffer op te dragen en hen in de gelegenheid te stellen om hun religieuze plichten te vervullen.

Ik hielp ze met het bouwen van een kapel. Deze bestond uit in de grond gestoken sparrehout en balsemieren en was met dezelfde materialen bedekt. Aan de ene kant was een altaar gebouwd, dat van planken uit de verlaten stal in het kamp was gemaakt. De priester bleef ongeveer twee weken bijhen.

Ik bleef daar tot Juni en hield me bezig met "breaking roll-aways on the drive" en het schoonmaken van het riviertje. Ons loon was gering, van \$16 tot \$18 per maand.

Onze mondvoorraad was varkensvlees en bonen, meel en melasse - met nu en dan een stuk wildbraad. Tegen de lente was het zo slecht vanwege het gebrek aan voedergras dat het niet voor eten geschikt was.

Ik ging via de meren terug van Green Bay naar Detroit, dan naar lager Saginaw per stoomboot. Ik werkte door het laden en afladen van boten, bij de zaagmolen en als metselaar.

In de winter ging ik weer voor dezelfde firma naar de bossen, naar de Sault Creek - een aftakking van de Tibitiwasse. Ik bleef daar de hele winter en hield me de volgende lente bezig met strikken spannen en vissen waar we ongeveer 6 jaar aan deden en goede winst maakten. In 1858 bouwde ik een kalkbrander aan de oever van de rivier. Omdat er in City Bay geen kalk werd gebrand, dachten we dat dit een uitstekende plaats voor zo'n fabriek was. De grond werd van James Fraser gepacht. De klakbrander was een heel kleine aangelegenheid. Na hier 7 jaar zaken doen, kocht hij in 1865 twee percelen van Tom Stevenson onderaan in de 23e straat waar plaatsruimte werd gemaakt, die beter was voor dieper water en een betere lig- en aanlegplaats voor

vervoer van stenen gevonden werd.

Andreas stierf in 1904. Acht jaar voor zijn dood had hij 3 ton op de bank, een boerderij met \pm 160 ha en daarnaast nog vele andere onroerende goederen.

Jos v.d. Heijden.

REDACTIETEAM:

Th. van der Aalst, Ganzestraat 17, Hapert.

H. Backbier, Heike 6, Vesseem.

J. v.d. Biggelaar, Kerkstraat 13, Wintelre.

J. v. Hout, Oude Provincialeweg 15, Hapert.

H. Huijbers, Weverstraat 10, Steensel.

A. Kockx, de Pottenbakker 44, Veldhoven.

INHOUD:

	blz.
Van de bestuurstafel	1
Van de boekenplank	3
Uit onze buitenlandse ruil- abonnementen	8
De kerk van Sint Petrus-Banden te Bergeijk	9
Vessemse emigranten naar Noord-Amerika (2)	24